

SAMHÄLLSVETENSKAPERNA

KRING ETT SVENSKT UPPRUSTNINGSBESLUT

Av fil. d:r TOM SÖDERBERG, Linköping

EFTER mycket dröjsmål kunde riksdagen 12 juli i år klubbfästa början till en tidsenlig utbyggnad av ramen kring svensk samhällsvetenskap. Programmet för den s. k. socialforskningen har flera utredningar bakom sig och åtminstone en ytterligare kommitté framför sig. Den viktiga begränsningen i årets vetenskapliga upprustningsetapp över huvud är nämligen, att de allmänna högskolorna och även flera specialhögskolor inte kommit med, i det de enskilda högskolornas ekonomi i den låga räntans och den höga fondbeskattningens tid måste bli ett besvärligt kapitel för sig. Planen att i Svensk Tidskrift ge en orientering har också försenats; det följande är en bearbetning av ett halvårsgammalt bidrag kring socialforskningskommitténs då färska betänkande, som emellertid är grundläggande både för årets etapp och för en förväntad fortsättning. Eftersom dess bättre gott samförstånd har rätt om huvudpunkterna hittills, lägges här tyngdpunkten på en allmän blick på samhällsvetenskapernas ställning och i synnerhet på den centrala sociologin, men med tanke särskilt på vårt lands behov och möjligheter.

Sociologin är en helt ung vetenskap. Dess praktiska användning — metodisk social verklighetsanalys som led i samhällsarbetet — befinner sig i sin begynnelse. Ännu är det inte tal om att politikerna skulle vara förtrogna med sociala beteendemönster eller »lagar», ty dessa har knappast blivit allmängiltigt och klart formulerade. Allra minst är det fråga om att verklig samhällsforskning skulle tillåtas att vägleda den stora politiken med dess omätliga möjligheter att framkalla eller undvika massolyckor. Den politiska striden förs ännu i ett djupt mörker av okunnighet om samhällslivets allmänna villkor och om människogruppernas sätt att reagera, och den går därför från överraskning till överraskning. Den som siar om en tid, då striden skall dämpas av begär efter fördjupad kunskap och av möjligheter att vinna den, han framstår ännu som en utopist.

För tvåhundra år sedan skulle det dock verkat lika utopiskt att föreslå, att ekonomi skulle bli en vetenskap och som sådan finna regelbunden och ingripande användning i samhällsarbetet. Men i vår tid har den ekonomiska forskningens upplysningstjänst åt politiken äntligen blivit en vardagsföreteelse, som visserligen behöver växa

mycket ännu i både omfattning och anseende. Ännu för en mansålder sedan rådfrågades nationalekonomerna föga vid den ekonomisk-politiska planeringen, och »det praktiska livets män» talade gärna med förakt om »teoretikerna». Sociologin åter har ännu inte hunnit fram till att föraktas — den är ju nästan okänd. Vår parallell ger emellertid ingen ledning för den fortsatta *takten*, utan mycket tyder på att ett genombrott för den praktiska sociologin inte är avlägset.

Förhoppningarna om både sociologins och de speciella samhällsvetenskapernas framtid i Sverige kan nu främst knytas till resultatet av socialforskningskommittén under landshövding Bergquists ledning, det i nov. 1946 framlagda »Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m. m.». Utgångspunkten var det omsider erkända faktum, att den moderna samhällsforskningen över huvud kommit till sen och långsam utveckling hos oss. Eftersackningen måste nu övervinnas med krafttag, och ett omfattande program för den akademiska utbyggnaden på området framlades. Sakens praktiska sida förtjänar all uppmärksamhet och har också rönt det av statsmakterna, så långt man hunnit gå vidare. Men läget innebär också en uppfordran att göra den samhällsvetenskapliga saken bättre känd och att bidra till större klarhet om vad den gäller. Här måste väg röjas av dem, som lyssnar till tidens röst ur idébildningens och samhällsarbetets förenade synpunkter. Den nästan totala frånvaron av en svensk sociologi ger anledning att då först stanna inför denna centrala vetenskap.

Allmännast och starkt motiverat är att från positivismen räkna det allmänna samhällsstudiets övergång till vetenskap. Comte införde i sitt huvudarbete Cours etc. (1830—42) termen sociologi, och Herbert Spencer fyllde den med ett rikt innehåll. Deras analys var präglad av naturvetenskapliga tankebegrepp och utmynnade i att uppställa allmänna utvecklingslagar för samhällslivet. Föreställningen om »lagar» i analogi med naturlagar och om pålitligt fortgående utveckling eller framåtskridande i det mänskliga har sedan dess undergrävt genom världens gång och teoretiskt sett framför allt av den revolutionerande nyare psykologin, men det grundläggande antagandet om något slag av lagbundenhet och därmed förutsebarhet måste dock fasthållas. »Sociologiska lagar utgör erfarenhetsmässigt grundade sannolikheter eller statistiska generalisationer av det sociala beteendets utveckling, i den mån detta kan tolkas och förstås», lyder Londonprofessorn Ginsbergs formulering. Det finns sålunda en allmän eller teoretisk sociologi, men med långt blygsammare aktuella anspråk än i den optimistiska begynnelsen. Vidare har intresset förskjutits från primitiva folk och förhistoriska stadier, vilket dominerade i de stora utvecklingssyntesernas skede, och samlats kring detaljundersökningar av det moderna samhället. Ämnets nya utveckling har då främst bestått i utbildningen av en egen metodik för fältundersökning, massobservation och analys av insamlat material. En sådan forskning kräver en avsevärd institutionsmässig utrustning och bedrivs övervägande som grupparbete. De anglosaxiska länderna, främst USA, har härvid gått i spetsen, och ett exempel på vad socio-

login nu kan bjuda i allmänfattlig form är makarna Lynds »Middletown» (1929), som fått en svensk parallell i Allwood—Ranemarks »Medelby» (1943). Som en utlöpare av amerikansk sociologi framstår också opinionsundersökningen — Gallupmetoden — som blyxtbelyser vetenskapens praktiska brukbarhet som upplysningstjänst.

Sociologin har ännu inte helt funnit sin form och är tills vidare svår att entydigt definiera och klart avgränsa. Det senast berörda har kallats speciell sociologi och spelar väsentligen över ett begränsat fält av i gängse mening sociala förhållanden. Den ensam kan uppenbarligen inte leda fram till en vetenskaplig helhetssyn på samhällslivet. En allmän sociologi behövs som ram kring alla speciella samhällsvetenskaper — för att bringa deras resultat i inbördes samband och utkristallisera sanningar om samhällslivets gemensamma villkor, och med utsikt att en gång bli fruktbärande även på den politiska scenen. När ämnet nu skall införas vid våra lärosäten, gäller det att för den begränsande och mest närliggande aspekten inte förbise den allmännare. Vi behöver något förmer än motsvarigheter på ett högre plan till våra socialinstitut, som utbildar socialvårdande och kommunala tjänstemän.

Som socialvetenskaper räknade forskningskommittén sociologi, nationalekonomi, statskunskap, statistik, ekonomisk historia, modern historia och kulturgeografi. Hit hör också specialämnena vid fackhögskolorna såsom företagsekonomi och ekonomisk geografi samt vidare socialpsykologi, som hos oss ingått i ämnet praktisk filosofi. Väljes denna avgränsning — andra är givetvis möjliga — har vi hittills blott få helt samhällsvetenskapliga professurer. Uppsala och Lund uppvisar tre var, i nationalekonomi, statskunskap och statistik. Stockholms högskola har sex och Göteborg två, medan de båda storstädernas handelshögskolor har tillsammans elva. Av de filosofiska fakulteternas lärostolar upptar samhällsforskningen mindre än 8 procent, medan den nordamerikanska jämförelsesiffran är 20 å 25 och Holland har 80 samhällsvetenskapliga professurer. Lika stor del eller större är bristen på biträdande lärare. Undernäringsen består bl. a. i att de numera oöverskådligt stora ämnena geografi och historia inte blivit uppdelade i ett par specialfack, vilket visserligen möter påtagliga men inte oöverkomliga studietekniska svårigheter. Redan den aktuella tillströmningen till de befintliga samhällsvetenskapliga facken skulle påkalla ungefär en fördubbling av lärarkrafterna.

Den bättre ställningen vid fackhögskolorna visar att den praktiska utbildningen fått ett stort försprång framför »grundforskningen». Försprång har också »målforskningen» eller det tillämpade samhällsvetenskapliga studiet, bl. a. genom att statistiska ämbetsverk och offentligt utredningsväsen nått en hög standard och en rik utveckling i Sverige. Det typiskt nya är emellertid det organiserade näringslivets »utredningsinstitut», som kunde kallas en motsvarighet till storindustrins laboratorier såsom komplement till den eftersackade tekniska forskningsutrustningen vid lärosätena. Ur sin synpunkt räknade kommittén till åtta utredningsinstitut eller liknande, nämligen för industrin, bankerna, Kooperativa Förbundet, Landsorgani-

sationen, Lantbruksförbundet och olika sidor av handelslivet; därtill får läggas konjunkturinstitutet. Uppenbarligen vittnar också detta om stora ytterligare behov av akademisk forskning och skolning i samhällsarbets tjänst.

Efter denna blick på den svenska professurkartans vita fläckar — inom en enda akademisk världsdel — skulle man ju önska förslag och beslut om en lång rad nya lärostolar och lärda inrättningar. I svensk praktik går man emellertid i sådana ting varligt fram. Det särskilt nedslående var att kommittén inte kunde upptäcka någon svensk sociolog och därför ville ställa själva det centrala ämnet inom gruppen på framtiden. Vi har några yngre forskarbegävningar med sociologisk inriktning, och tanken var att lära upp ett par av dem som utlandsstipendiater och att i början eventuellt också inkalla en utländsk fackman. Sedermera har dock Torgny Segerstedt j:r befunnits värdig att få sin praktiskt filosofiska Uppsalaprofessur omdöpt till sociologi, d. v. s. delad så att hans nuvarande ämne blir ledigt. Segerstedts lärargärning har både genom sin art och sin inriktning gett goda skäl för denna del-lösning, som alltså ger oss en början till ett sociologiskt universitetsstudium (om man inte vill räkna Gustaf Steffens spekulativt inriktade framträdande på området vid seklets början).

Föreslagna och beslutade är nu vidare professorer i kulturgeografi vid bägge universiteten — på så sätt att ämnet delas och nuvarande innehavare får välja mellan kultur- och natursidan av sitt ämne — samt en andra ekonomisk professur i Uppsala, som i det ämnet länge haft särskilt stort behov av förstärkning. I övrigt har man i år nöjt sig med dels principbeslut och dels biträdande lärarbefattningar, som framdeles efter omständigheterna kan förhöjas till professorlig värdighet. Principbesluten är emellertid så tänkta och avfattade, att de verkligen inom rimlig tid skola kunna föras ut i livet. Det gäller en sammansatt Lundaprofessurs renodling till ämnet nationalekonomi samt vid bägge universiteten psykologi- och pedagogikprofessurens delning och historieämnets underindelning genom att ge modern politisk och social historia särskilda företrädare. En blygsammare ställning tilldelas t. v. den ekonomiska historien, som i gengäld skall få sina representanter omedelbart. Jämte en biträdande religionshistoriker i Uppsala blir de två ekonomiska historikerna de första bärarna av namnet preceptor, den av universitetsberedningen uppfunna nya titeln för biträdande professorer. Termen har nämligen förbehållits ordinarie sådana lärare med (minst) docentkompetens; inom samhällsvetenskaperna har ytterligare beslutats medhjälpare på förordnande och arvode, nämligen vid det sydsvenska lärosätet i sociologi och i nationalekonomi jämte socialpolitik och på bägge hållen i statskunskap och i statistik.

Av socialforskningskommitténs program återstår efter detta främst att sörja för en fortsättning på Eli F. Heckschers lärargärning i Stockholm, där man vill tänka sig en första ordinarie professur i ekonomisk historia, samt att ytterligare utbygga apparaten särskilt i de mest omfattande och frekventerade ämnena: nationalekonomin,

historien och geografin. Därom skall inte här spekuleras vidare, liksom också de nya anordningarna till docenters och doktoranders bästa lämnas utanför. Det behövs emellertid inte bara befattningar och stipendier utan inte minst för samhällsvetenskapernas verksamma bedrivande också lokaler, maskiner och annan organisation, alltså tidsenliga institutioner. Socialforskningskommittéerna har tänkt sig en stor, för flertalet samhällsämnen gemensam institution vid varje lärosäte; den skulle bl. a. utrustas med de dyrbara moderna hålkortsanläggningarna för det statistiska arbetet. Det är en tidsenligt och intressant utformad tanke, som tar sikte inte minst på grupparbetets roll på området och som skulle skapa en ram för den fortsatta utbyggnaden. Ämnesgruppen tänkes också organiserad i särskilda sektioner eller fakulteter. Slutligen upptogs ett tidigare utarbetat men undanskjutet förslag att för samhällsvetenskaperna — liksom inom flera andra akademiska ämnesgrupper — inrätta ett forskningsråd för att upprätthålla kontakten med de utomakademiska intressena på området och svara för utdelningen av bl. a. stora statliga forskningsanslag.

Denna yttre och inre organisation av samhällsvetenskapernas helhet är ännu mestades framtidsmusik. Man måste givetvis allra först skaffa lärare i nya ämnen, resp. fler lärare i gamla och stora ämnen. Vad därutöver blivit beslutat är forskningsrådet. Alternativa skisser har varit i omlopp. Enligt ett förslag skulle de olika lärosätena — d. v. s. deras samhällsprofessorer — var för sig stå fadder, enligt två andra skulle däremot basindelningen ske i ämnesgrupper, och då går det också lättare att ge »utredningsinstitutet» en skälig roll vid själva tillsättningen av rådet. Enligt det segrande förslaget, som återgår på universitetskanslern, blir rådet indelat i sex grupper, så att t. ex. nationalekonomi, ekonomisk historia och konjunkturinstitutet får en gemensam representant, och statsmakterna får givetvis sina kungämnade förträdare. Jämte denna detalj om forskningsrådets uppbyggnad har bara en enda varit särskilt omstridd i slutskedet, nämligen den ekonomiska historiens ställning. Frågan har gällt, om ämnet skall anses väsentligen som en del av historien eller som i lika mån baserad på den ekonomiska teorin. Teoretiskt står sig givetvis den senare, av Eli Heckscher förfäktade meningen, eftersom själva frågeställningarna på området bör vara av ekonomisk (eller social) natur. Lika klart är, att resultaten måste utvinnas med historisk metod, och för utomstående kan polemiken i saken närmast noteras som ett belägg bland andra på samrörets särskilt stora roll inom samhällsforskningen.

Utom forskningens främjande, som både den Bergquistiska kommittén och årets riksdagsbeslut närmast tagit sikte på, ligger naturligtvis ett stort behov av vetenskaplig och högre praktisk *utbildning* bakom kravet på samhällsvetenskaplig utrustning. Det gäller att göra kraven på fördjupad kunskap och på elementärt sinne för vetenskaplig metod erkända inom det kvalificerade samhällsarbetet. Man står då särskilt inför praktiska uppgifter i fråga om kompetenskrav och examina för offentlig tjänst; en början till aktuell samhälls-

orientering var härvidlag att inrätta pol. mag.-examen (1933), och fortsättning i andra riktningar förberedes i vidsträcktare sammanhang än det här betraktade. Ett allmänt och lika angeläget spörsmål gäller emellertid de sakliga betingelserna och möjligheterna för samhällsforskning på svensk botten.

Redan vårt lands traditioner inom utredningsväsen och statistik skapar ett ovanligt gynnsamt utgångsläge. Serierna SOU och SOS gömmer många prov på verklig forskning och bildar sammanlagt en modern samhällshistorisk materialsamling med få motstycken. I ett större historiskt perspektiv gäller motsvarande om våra ämbetsarkiv, väl bevarade och genom den gamla kollegiala diskussionsmetoden ovanligt upplysande som de är. Den starka kontinuiteten i svensk utveckling gör det lättare att ställa företelser i historisk belysning än i länder med mer dramatisk rikskrönika. Att våra förvaltnings-traditioner fortsätter och frodas innebär, att möjligheterna att genomföra givande »intensivundersökningar» är goda. Som uppgiftslämnare hör nog svenska folket till de tåligaste och samvetsgrannaste. Man får dock hoppas, att herrar socialforskare inte skadar sin sak genom överdrivet bruk av formulärmetoden.

Hur vill man nu tänka sig den sakliga inriktningen av en upprustad svensk socialvetenskap? För grundforskningen har vi i form av en exempelsamling fått intressanta synpunkter av en tidigare kommitté, den som stått fadder till forskningsrådet (SOU 1944:19). Man finner där bl. a. skisserande rubriker till rena metodundersökningar: metod för befolkningsinventering av anormaliteten, metod för medicinsk psykologisk inventering av skolbarn. Andra samhällstyper än Medelby lockar till intensivundersökning: blandad kommun, fiskeläge. I andra fall erbjuder sig den representativa undersökningsmetoden eller det stort planerade stickprovet, så för den invandrande landsbygdsungdomens anpassning i storstaden. Ideologiska företeelser kan med fördel ses inte enbart historiskt utan i en metodisk kombination: syndikalismen historiskt-sociologiskt, de politiska partierna historiskt-geografiskt. Inom modern ekonomisk historia är bl. a. de många och märkliga bladen om vår kapitalmarknads utveckling och om Norrbottenmalmen oskrivna. Ekonomiska ämnen är särskilt talrika i exempelsamlingen, men oftare från en kombinerad synpunkt än renodlade: verkningar på näringslivet av inträffade och förväntade förändringar i befolkningens tillväxt och åldersfördelning, »det fria avtalets» försvinnande inom skilda delar av affärs- och näringslivet, konkursens, konkurssurrogatens och utmätningens sociala och ekonomiska betydelse.

Omedelbart framgår bl. a. samarbetets stora räckvidd socialvetenskaperna emellan och därutöver med t. ex. medicinen och juridiken. Kombinationen av skilda tillvägagångssätt och synpunkter blottar redan på tankeexperimentets stadium stora brister i samhällsbetraktelsens och samhällsstudiets hävdvunna inrutning, och rika möjligheter till nyskapande närmanden hägrar. Kravet på att ge just grundforskningen sin chans belyses bl. a. av metodikens avgörande betydelse både på kombinerade och på i och för sig för oss nya arbets-

fält. Nästan lika klart belyser emellertid vårt urval, att grundforskning och målforskning är kommunicerande kärl. Principiellt vill man tänka sig impulsernas ström endast i riktning från det grundläggande till det tillämpande. I praktiken strömmar, som förut antytts, råmaterial och halvfabrikat också i omvänd riktning, och från de samhälleliga arbetsfälten kommer rätteligen också viktiga beställningar på nya grunder att bygga nya framsteg på, såsom beställningar på nya metoder för massundersökningar av människor och förhållanden.

När sålunda socialforskningen blir till en del bestämd av aktuella kunskapsbehov och när ändamålen mer eller mindre tillhör den politiska sfären, skymtar man lätt en särskild fara för vetenskapens frihet just på detta område. Begäret efter resultat i en viss riktning, t. ex. en sådan socialpsykologisk syn på det fria avtalets försvinnande, som talar för vidgad reglering av arbetsmarknaden, kan tänkas inkräkta på det förutsättningslösa sanningssökandet. Medicin och teknik står så gott som helt fria från sådana inflytelser, som däremot fortfarande är högst allvarliga inom teologin med dess ännu starka förankring i statskyrkoväsen och »den rena läran». I svensk miljö av idag är väl faran för politisk färgläggning av själva grundforskningen inte stor. Men det blir viktigt att från början dra gränsen skarp inte så mycket mellan avhandlingarna och utredningarna som *inom* de senare mellan demonstrationen av fakta och de politiska rekommendationerna. Det gäller en boskillnad av det genomgripande slag som Gunnar Myrdal i sitt fack dragit upp i sitt uppmärksammade ungdomsverk »Vetenskap och politik i nationalekonomen» (1930) — och som han varken i boken eller i livet prickefritt iakttagit. Kortast sagt kommer faran från ideologierna och kan i ytterlighetsfall bestå i den statsbärande ideologins försåtliga ockupation av även vetenskapen, i känd stil. Det nutida svenska och allmänt västerländska tillståndet med någorlunda jämspelta, allmänt utbredda och oklart uppfattade samhällsåskådningar är den snart sagt bästa tänkbara miljön för saklig socialforskning. Men fullgod är den långifrån. Den intellektuella redligheten kräver fortsatt och rent av skärpt uppsikt — inte minst därför att steget till ideologisk ockupation visserligen är långt men också svårt att i förstone upptäcka.

Enligt exempelsamlingen och alla tecken blir vår socialforsknings ämnesval väsentligen *svenskt*, och bör bli det. Det nationella grunddraget inom humanistisk vetenskap får emellertid inte tas som något givet. Ty uppgiften är i sista hand att lämna bidrag till en helhetsbild genom att söka det allmängiltiga bakom det speciella. Ett första bud blir då att arbeta i oavlätlig kontakt med omvärlden, att utbyta resultat genom tidskrifterna, att över hela linjen hålla det jämförande studiet vid makt o. s. v. Här finns den lärda världsrepublikens traditioner att bygga vidare på, och det stora problemet för en nationellt orienterat socialforskning faller i stället inom det mycket och med skäl omstridda »folklynnets» idéfär. Nationalkaraktärens begrepp måste forskningen i de flesta sammanhang helt avvisa. I sitt rätta sammanhang åter — man kunde säga: det regionalt socialpsykologiska — måste det vara en central vetenskaplig uppgift att om-

pröva detta begrepp och reducera det till sina påvisbara proportioner och beståndsdelar. Om t. ex., som jag för min del tror, huvudbeståndsdelen inte alls är biologisk utan en komponent av det nationella sociala arvet — är »socialkaraktär» — då är socialforskningens principiella möjligheter helt andra än om varje folk har sitt väsens lag. I det senare fallet vore det ju meningslöst att söka efter allmänna lagar med avseende på det allra väsentligaste, människornas sociala beteende. I stället finge man en svensk, en dansk, en italiensk sociologi etc.

Svaret ger sig ur frågeställningen och skall ej nu utläggas vidare. Vi är tillbaka vid dessa betraktelsers huvudpunkt. Förutom att vilja vara nationellt och alltigenom ideologiskt fördomsfri måste svensk socialforskning, när den nu är på väg att ta mandom, klart sträva efter att infoga sig som ett naturligt led i en världsomspännande fackgemenskap. Den skall visserligen bringa vidgad och vidsyntare kunskap om just det svenska samhällslivets betingelser, med dess yttre och eventuellt inre egenart. Den skall vara inställd på samma sätt till så närliggande indelningar som Norden eller olika svenska landsdelar, liksom till socialgrupperna. Men den skall framför allt uppfatta sig som en ringa del i ett allmänt och till sin väsentliga natur allmängiltigt kunskapande om samhällslivet — ett kunskapande som med tiden kan bli till saklighetens stora strålkastare genom det samhälleliga världsmörkret.
